

УДК 130.02

ЗАПИТУВАННЯ-ВИКЛИКИ У ПРОСТОРИ КУЛЬТУРИ

О.П. Гужва, професор, доктор філософських наук,
завідувач кафедри історії Українського державного
університету залізничного транспорту,
П.Д. Подорожний, здобувач на кафедрі історії
Українського державного університету залізничного
транспорту

Саме буття, як зазначає Мартін Гайдеггер, є питанням, що не знаходить однозначної відповіді. Тільки людина змушена загострювати це питання, з'ясовуючи стосунки зі світом і виявляючи нескінченність буттєвих сфер і свою залежність від них. Зіткнення нашої свідомості і дійсності – то й є виявлення духовних колізій і гострих запитувань-викликів, що нерідко не знаходять відповіді.

Ключові слова: буття як запитування, драматургічна напруга, свідомість, духовна реальність, духовні колізії

Запитування в духовних колізіях дають можливість досліджувати сутність людського буття, що впродовж історії людства виборює право на існування окремої особи серед інших людей, бо й культура в цілому – то є складна єдність двох категорій та сутностей: Я та Ми, – що народжуються в умовах родинного життя і мають зберігатися, якої б гостроти не небували форми подальшого співіснування, коли не виключенням ставала ворожнеча, як між родами Монеккі та Капулетті в трагедії Шекспіра “Ромео та Джульєтта”.

Розвиток історії відкрив залежність категорій Я та Ми від багатьох факторів, що сприймаються як постійні виклики з боку дійсності, і залишаються ці фактори постійнодіючими, оскільки саме буття залишається зануреним в людські потреби, з них виринають і категорії Я та Ми. Йдеться про звичне: забезпечення життя, їжу, адаптацію до навколишнього середовища, продовження роду. Кожна потреба супроводжується складними раціональними та психологічними реакціями, задіяними стають емоції та настрої, думки та почуття.

Саме поєднання категорій Я та Ми, а далі Вони, Свої – Чужі й зумовлює поступове зростання нескінченного поля духовності, яке водночас скероване на усвідомлення людиною самої себе, що не є можливим поза дослідженням усього спектру міжлюдських стосунків та стосунків з навколишнім світом: Усесвітом, природою.

“Що є буття?”, “Закинутість людини в світ: ким і навіщо?” – питання екзистенціалістів, які належать до ключових лейтмотивів всесвітньої філософії. Постійно виринаючи в людській свідомості, ці запитання дають

поштовх думці, що породжує нескінченність інших запитань та відповідей, що сприяють розбудові образу світу. Зазначимо, що саме образ світу цементує всі людські зусилля, що збагачують поле культури. Як вірно зазначає В.К.Суханцева: “Культура глибоко особистісна. Але це означає і те, що в її координатах фігурують також протиріччя та неґації, що притаманні особистості і органічно входять у її життєвий світ. Символіка зла і заперечення, егоїзма і неґілізма рівноправно представлені в культурі... І вона у цьому плані не потребує виправдань. Уявити проблематику культури поза опозиції “добро – зло” не можливо; зникнення останньої означало б заодне загибель філософії, етики та мистецтва” [7, 68].

Сприймаючи духовність як сутність культури, зазначимо, що саме духовність вбирає в себе найбільш гострі протистояння та опозиції між добром та злом, буттям та небуттям. Але водночас відповідно до постійно мінливого образу світу й динаміці перетворень самої дійсності започатковуються спочатку певні сфери знань: ремесла, науки, мистецтва. І немає зупинки у розвитку всіх цих сфер, постійної їхньої інтеграції, оскільки йдеться про можливість існування людства як найвищого виду серед інших представників живої природи. Тобто і діяльнісний аспект людини сплітається з духовністю.

Зростання древа людського буття з постійних взаємин однієї людини з іншою багато в чому суперечить і не зразу виявляє залежність категорій Я та Ми. Вони, ці категорії, виникають як *бажане*, разом із прагненням до злагоди й порозуміння і стають суттю людських стосунків і діянь, часто-густо сприймаючись як марево серед бурхливих протистоянь та зіткнень, що виникають в дійсності людського буття. Марево – це коли людина відмовляється від самої себе і від інших людей – це коли, над усіма людьми стоять запитання, на які немає відповіді.

Саме антитеза, її різні форми стають основою духовних колізій. Колізія заключає у собі потребу розв'язання згустків буттєвих протиріч. Наперед зазначимо, що запитання в буттєвих колізіях не знаходять відповіді. Вони ніби зависають у просторі людського буття, позбавляючи його умиротворення та спокою, вносячи постійну напругу. Той потенціал досягнутої рівноваги всередині спільнот, або між ними, зникає, разом відбувається руйнація усталених буттєвих форм. Буття здійснюється подібно хвилі, охоплює всіх, як смерч, ураган або цунамі, залишаючись до кінця незбагненим.

Фокуяма вважає, що поштовхом для розвитку людини стає тімос – як прагнення зизирнути в невідоме, з тімосом, на думку вченого, пов'язане і поняття власності, яке є початком руйнації родових стосунків в об'єднаннях людей. Ускладнення суспільного організму відповідає характеру людських потреб, причому чим більше людина занурюється в матеріальні або заземлені проблеми людського буття, тим більше, ніби в противагу, розширюється поле духовності завдяки спробам усвідомлення екзистенційної проблематики, що почасти наслідуються від минулого,

почасти відповідає прийдешньому стану буття.

Духовне поле, сама безпосередньо духовність, завдяки невпинності викликів з боку дійсності та відповідями на них збоку людини та людської спільноти, вбирає в себе *рефлексію, переживання*, якого не зректися. Людина та буття невід'ємні, як невід'ємні всі площини суспільного організму із самою природою, її законами, ще ширше – законами світобудови. В культурі людина й Усесвіт єдині.

При цьому в самій духовності все більш жаданими стають певні опори: спочатку то були вірування, коли поруч з людьми були боги, що нерідко були уособленням сил природи. З появою монотеїстичних релігій – то стали цілісні світогляди, що несли в собі величезний потенціал виховання людини, даючи приклад в особі Творця світу, який є ідеалом, якому проте також випадає змиритися й прийняти важкий хрест, претерпівши смертельні муки від людей.

Для християн Христос – то іпостась Бога Отця, а ще символ розіп'ятої душі людської, це з ним вона не розстається від народження та до кінця днів своїх, переживаючи його смерть та воскресіння, сприймаючи ці смислові стрижні як віхи власної долі. Але ж Христос є символом також подоланих протиріч. Не дивно, що християнське вчення, яке спираючись на драматичні сторінки Священного Писання, сповнене цілісності і гармонії, яку переймають адепти християнської віри. Перші послідовники Христової віри – це апостоли й прості миряни – йшли також шляхом трагічних випробувань: тортур, знущань аж до самої смерті.

Отці церкви вбачали “два взаємопов'язаних питання: “що є дійсне священство” і “в чому сенс невинного страждання праведників” [4, 12]. Дослідник життя Іоанна Златоуста зазначає: “Фігура св. Іоанна Златоуста, його святе життя і, по земним міркам, трагічна доля висвітили всю суперечливість Костянтинівської доби в історії Церкви, коли християнство стало державною релігією” [4, там само].

Християнство дало своє уявлення про історію від народження Спасителя Світу до Страшного суду. Ця історія об'єднала духовну драму людей з драмою історії [2].

“Подоланий трагізм” (О.Гужва) – це філософема, яка зрощена християнством, так само, як ідея соборності, христового тіля, що об'єднують віруючих в єдину християнську общину. Згадаймо Фіхте: «Йдеться не про мене, якби взагалі справа була в моїй особі, я міг би зайнятися нею, не кажучи про це жодній людині. І взагалі для світу не має значення і не складає події питання про те, що мислить і чого не мислить окрема особа. «Ми» як община, що злилася і цілком пішла в поняття в абсолютному забутті наших індивідуальностей, – ось хто бажав мислити і досліджувати, і саме про це «Ми», а зовсім не про своє «Я» думаю я» (цит. за: [3, с. 35–36]).

Безумовно, правий Мартін Гайдеггер, коли говорить: “Питання про смисл буття має бути поставлене. Якщо воно фундаментальне поняття, тим

паче головне, то потребує адекватної прозорості. Тому необхідно коротко розібрати, що взагалі належить будь-якому питанню, щоб звідси зуміти побачити буттєве питання як виключне. Кожне питання є пошук. Кожен пошук має задалегіть свою скерованість від того, що шукається. Запитування є пошуком суцього у факті і такому вияві його буття” [8, 7]. Для Гайдеггера буття є найбільш широкою категорією, що не може знайти чіткого достатнього всеохопного визначення. Проте, з наведеного уривку з праці німецького філософа “Буття та час” можна зробити кілька необхідних висновків: перше, буття, як і дійсність, те що є саме таким, постійно змінюються; друге, саме таким воно сприймається людиною; третє, воно, буття, в силу самої мінливості, постає як постійне запитування для самої людини, що визначає свій буттєвий шлях; четверте, буття знаходить свою онтологію в людських потребах; п'яте, онтологією стає й духовна реальність.

Духовність залишається прихованою від стороннього споглядання (але, що стосується особистого життя, то воно завжди знаходиться в полі зору інших), аж доки не виявляється опредмеченою в людській діяльності: від обрядів, ритуалів, сакрального дійства, мистецьких творів. Духовність огортає всі людські справи і творіння. Сфера духовності торкається певних подій людського життя, як особистих, так і колективних, бо є реакцією на них, що проступає в емоціях та настроях, думках та бажаннях. Крізь неї виявляються сенс буття та людські цінності. Вона не в останню чергу визначає ставлення до життя та смерті, разом поєднуючи переживання та споглядання.

Духовність виводить за межі застиглого хронотопу буття, засвідчуючи народження людської свідомості здатної охопити різні буттєві площини, об'єднати минуле з прийдешнім. Власне різні часові площини мають відношення тільки для людини, що входить до світу культури, живлючи її й беручи від неї потужні імпульси для затвердження власне себе.

Духовні колізії безпосередньо складаються з постійної коррекції між собою процесів, що відбуваються в дійсності, з процесами розумовими, психологічними, сутнісними. Від людини потребується здатність оновлення її світорозуміння: “Перетворюйтеся оновленням розуму вашого... “ (апостол Павло). завдяки проникнення в сутність світобудови, закони природи, характер суспільних відносин, останні безумовно втягують у себе окрему істоту, змушуючи шукати відповіді на виклики з боку дійсності впродовж її життя. І завдання усвідомлення проходить через реакцію на явища дійсності, спробу їх збагнути.

Важливо звернути увагу на тривалість запитувань, відповідно до того, наскільки екзистенційно суттєвими є запитування, які постають в індивідуальній та колективній свідомості; наскільки людина й суспільство взмозі не тільки знайти відповідь, а й взагалі сприйняти все, що відбувається в дійсності, коли це стосується страшних випробувань: війн, техногенних та екологічних катастроф, міжетнічних конфліктів. Все, що стосується кризових ситуацій, не знає миттєвого розв'язання.

У певній мірі духовність окремої людини постає у вигляді нашарувань, що накладаються на астрономічний час, буденність існування як звичний біг часу, коли людина працює, знаходиться вдома, відпочиває, спілкується з близькими. Захоплення кимось або чимось раптом залучає до свідомості думки та мрії, що відволікають. Події суспільні, політичні, економічні також руйнують звичаєвість існування. Враження та осмислення цих подій складають тиск на розмірність життя людини. До кінця не визначено, скільки людина може витримати психологічно, реагуючи на надходження зовні, подразники дійсності, які суттєво впливають на її власну духовність?

Але в усіх випадках важливою залишається наявність тих духовних площин, які б стабілізували життя, від яких людина поновлювала б свій життєвий ресурс. Почасти це можуть бути враження від природи, які можуть бути в наявності, а можуть входити разом з мистецькими творами. Мистецтво взагалі є супутником людини й складає друге Я.

Мистецтво здатне бути і є «більш за все реальне, є самою суворою школою життя і дійсно останній Суд» [5, 160], що усвідомлення духовних параметрів буття тут розкривається через систему образів, їх взаємодію, думки та сподівання, безпосередньо почуття та настрої. Тобто мистецтво занурюється у буттєвий потік. «Коли ми читаємо, то це не ми читаємо, а книга живе», – наголошує М.Мамардашвілі [5, 168]. Разом з тим «За допомогою читаного ми читаємо в самих собі, а не те, що читаємо» [5, 167]. Схожу думку висловлює Х.-Г. Гадамер: «У тій мірі, в якій ми знаходимо в світі витвір мистецтва, а в окремому творі знаходимо світ, він не залишається для нас чужим космосом, в який ми по чарівництву переносимося на мить. Скоріше ми вчимося розуміти в нім себе...» [1, 141].

Вибірковість вражень для поновлення духовного поля й зняття гостроти від постійних запитувань та необхідності знаходження відповідей на них може бути притаманна особам, які вже зформувалися, знайшли для себе опору в загальнолюдських цінностях. А як бути іншим?

З одного боку, вижливою є потреба відчувати себе частиною загалу (пригадаймо вже наведене фіхтевське Ми), з іншого протистояти процесу знеособлення, що руйнує разом культуру і людину, який пов'язується з драмою історії.

Драма історії, що містить у собі долі окремих людей, всіх народів і всього людства, по суті відображає розлад, або навіть крах індивідуальної і суспільної свідомості, що втрачає свою систему цінностей: етичних, естетичних, духовних, – під впливом не бачених раніше «колективних дослідів», про які пророкував ще Ніцше у своїх роботах «Так говорив Заратустра» і «По той бік добра і зла».

«Колективні дослідів» Ніцше вбачає у вадах духовності і моралі всієї попередньої історії: «нині для нас підозрілий кожен мислитель, який «хоче щось довести». Подивіться з цієї точки зору на будь-яку мораль, і ви побачите, що її «природа» в тому і полягає, щоб вчити ненавидіти дуже

велику свободу і насаджувати в нас потребу в обмежених горизонтах.; вона *вчить звуженню перспективи* (курсив. – Ф. Ніцше), а отже, у відомому сенсі, *дурості, як умові життя і зростання*» [6, 638–639].

Ніцше, звичайно ж, один з найбільш суперечливих і трагічних філософів другої половини ХІХ століття. Для Ніцше історія – це драма душі і культури, володарем якої є непорозуміння: «Чужі мені і смішні сучасники» [6, 386]. Причому драма історії у Ніцше більш зачіпає свідомість творчої особистості, ніж свідомість суспільну. Ця особистість, що стоїть на порозі смерті, перед безоднею небуття, готова волати до всього людства, враженого знеособленням. Вона тужить не про себе, а про інших: «Я люблю того, чия душа глибока навіть в ранах і хто може загинути при щонайменшому випробуванні: так охоче йде він по мосту.

Я люблю того, чия душа переповнена, так що він забуває самого себе, і всі речі містяться в нім: так стають всі речі його загибеллю» («Так говорив Заратустра») [6, 302].

Проте ті, до кого звертався німецький філософ, витягнули з його вчення лише те, що стало основою для ідеології утиску і знищення народів: «Бог помер. //Але де ж та блискавка, що лизне вас своїм язиком? Де те безумство, що треба б прищепити вам? //Дивіться, я вчу вас про надлюдину: він – ця блискавка, він – це безумство!» [6, 300–301].

«На закінчення я відчуваю настійну потребу ще раз назвати імена, яким я зобов'язаний практично всім: Гете і Ніцше», – так писав О. Шпенглер в передмові до нової редакції першого тому своєї книги “*Untergang des Abendlandes*” [9, 15], яка, за прийнятою у нас традицією, переводиться як «Захід Європи».

З Гете Шпенглера зближує сприйняття історії як одухотвореного процесу: «бо людська історія – це сукупність і втілення велетенських біографій, в якості суб'єкта і «я» яких вже саме слововживання в думці і на практиці вводить таких індивідуумів вищого порядку, як «античність», «китайська культура» або «сучасна цивілізація» [9, 18–19]. Саме «людина, зі всім її буттям є складовою частиною історії» [9, 24–25].

Але істотно важливим для Шпенглера виявляється момент «неспанья», інакше самосвідомості індивіда і пробудженої цією самосвідомістю творчої активності. «Неспанья, – пише О. Шпенглер, – складається з відчуття і розуміння, суть їх – в невпинному орієнтуванні в макрокосмі. Через це неспанья означає те ж, що і «самовизначення» [10, 17].

«Проте велика різниця, чи живе хтось під постійним враженням того, що його життя – це складова частина куди більшої біографії, що тягнеться на сторіччя або тисячоліття, або ж він сприймає її як щось в самому собі закруглене і завершене. Зрозуміло, для останнього роду неспанья не існує ніякої *всесвітньої історії, ніякого світу як історії*, (курсив. – О. Шпенглер)» [9, 25].

Ціла нескінченність відокремлює, на думку Шпенглера, селянина і воїна, державного діяча і полководця, світської людини і купця. І всіх названих від духовної людини: святого або священнослужителя, а також

від вченого. Але «лише людина, що діє, людина долі живе кінець кінцем в дійсному світі» [10, 21].

Згідно зі Шпенглером, філософія майбутнього «може вирости на метафізично виснаженому ґрунті Заходу. Проте це – єдина філософія, що належить до *можливостей* західноєвропейського духу, охоплює в собі всі образи і рухи світу в їх якнайглибшому і остаточному сенсі, узагальнюючи все пізнане не в збірну картину, але в спосіб життя як такий, в образ, що не став, але що постає» [9, 21].

Сучасна людина переживає справді духовну драму: вона «не здатна жити на якому б то не було ґрунті, окрім штучного, бо космічний такт пішов з її існування, а напруга неспанья стає тим часом все більш небезпечною» [10, 104]; «справжня гра, радість життя, задоволення, захоплення, які виникають з космічного такту, в суті своїй тепер незрозумілі» [10, 105].

Висновок, до якого приходять Шпенглер, своїм трагізмом перевершує всі пророцтва Ніцше: «Отже, – пише Шпенглер, – буття все більш позбавляється коріння, а тим самим спектаклю поволі готується кінець; і ось тепер все виявляється раптово залитим яскравим світлом історії: ми стоїмо перед фактом *безпліддя цивілізованої людини*» (курсив. – О. Шпенглер) [30, с. 106].

Праця Шпенглера, що створювалась у заग्रаві Першої світової війни, сповіщала загибель західноєвропейської культури, яку Шпенглер називає «фаустіанською» і яка, пройшовши через етапи народження, юності, вступила в смугу старості і заходу, втрачаючи, подібно Гетевському персонажеві, свою душу.

Висновки. Запитування, з якими людина звертається до себе і до інших, які були страшними за своїми наслідками в минулому столітті, не спростовані і в духовному житті сучасності. Вони відбивають кризу культури і моралі, звуженість духовного простору, оскільки набувають глобального масштабу, спростувавши віру в можливості розуму, але не саму віру. Культура живе в малих осередках, де прокидається добро і справедливість, де співчуття допомагає загоювати всі рани і пробуджує бажання жити далі, де знову оживає діалектика, що зв'язує категорії “Я” та “Ми”.

Література

1. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного /Ханс-Георг Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
2. Гужва А.П. Духовная драма как драма истории / Александр Павлович Гужва. – Луганск: СПД Резиков В.С., 2012. – 208 с.
3. Гулыга А.В. Гегель. – 2-е изд /А.В. Гулига. – М.: Мысль, 1994. – 272 с.
4. Древние жития свт. Иоанна Златоуста. Тексты и комментарий. – М.: “Паломник”. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. ИМЛИ РАН, 2007. – 528 с.

5. Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути) / Мираб Мамардашвили. – М.: Ad Marginem, 1995. – 547 с.
6. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: сочинения. – М.: Эксмо; Харьков: Фолио, 2004. – 847с.
7. Суханцева В.К. Метафизика культуры / Виктория Константиновна Суханцева. – К.: Факт, 2007. – 368 с.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / М; пер. с нем. М.М.Бибихина. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: В 2 т. Т.1: Образ и действительность /Освальд Шпенглер; [пер. с нем. И.И.Маханькова]. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 523 с.
10. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т.2: Всемирно-исторические перспективы / Освальд Шпенглер; [пер. И.И. Маханькова]. – М.: Айрес пресс, 2003. – 613 с.

ВОПРОШАНИЯ-ВЫЗОВЫ В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ

А.П. Гужва, П.Д. Подорожний

Само бытие, как отмечает Мартин Хайдеггер, является вопросом, не находящим однозначного ответа. Только человек вынужден обострять этот вопрос, выясняя отношения с миром и выявляя бесконечность бытийных сфер и свою зависимость от них. Столкновение нашего сознания и действительности обнаруживает духовных коллизий и острые вопрошания-вызовы, нередко не находящие ответа.

Ключевые слова: бытие как вопрошание, драматургическое напряжение, сознание, духовная реальность, духовные коллизии.

QUESTIONING CALLS IN THE SPACE OF CULTURE

Guzhva Olexandr, Podorozhny Pavel

That being, as noted by Martin Heidegger, is an issue that can not find answers to. Only a man forced to escalate the issue, figuring out relationships with the world and showing infinite existential spheres and their dependence on them. Clash of our consciousness and reality – then is to identify the spiritual conflicts and acute-requested calls, which often do not find the answer.

Polls in spiritual conflicts provide an opportunity to explore the nature of human existence that throughout the history of humanity struggles right to exist individual among others: for culture in general – it is a complexity of the two categories and entities, I and We – that are born in conditions of family life and must be kept, which would not unprecedented visual form further coexistence, without exclusion becomes hatred, both among families Montekki and Capulets in Shakespeare's "Romeo and Juliet." The development history revealed dependence categories I and We many factors that are perceived as permanent challenges of the reality, and these factors are Permanent, since it is being shipped to human needs, including category emerge and I and We. This is the usual: providing life, food, adapt to the

environment, procreation. Each is accompanied by the need for rational and complex psychological reactions involved are emotions and moods, thoughts and feelings. The combination of categories I and We, then they, their – Aliens and causes a gradual increase in the endless fields of spirituality, which is simultaneously aimed at the realization of himself that is not possible outside research the whole spectrum of interpersonal relations and relations with the outside world, the universe, nature .

Keywords: life as questioning, dramatic tension, consciousness, spiritual reality, spiritual conflict.